

4. На базі ресурсів агрохімічної сировини Новоушицького макрокуща (Віньковецький, Новоушицький та Мурованокуріловецький райони) прогнозується формування невеликого ТВК (вузла) мінерально-сировинної орієнтації, до складу якого увійде і розвідане тут Бахтинське родовище плавиків шпату – сировини для металургійної промисловості.

Література:

1. Гурський Д.С. Стратегію геологічної галузі схвалено // Мінеральні ресурси України, 2002. № 1. – С. 3-6.
2. Гурський Д.С., Шимків Л.М., Білошапський М.В. Каміння родючості // Мінеральні ресурси України. – К.: 1996. - № 2. – С. 10-11.
3. Лазаренко Є.К., Сребродольський Б.І. Мінералогія Поділля. – Львів: Вид-во Льв. ун-ту, 1969. – 344 с.
4. Мельничук В.Г., Матеюк В.В. Туфи Волино-Поділля як новий вид мінеральних ресурсів // Тези доп. міжнар. конференції “Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України”. – Чернівці, 2000. – С. 133-134.
5. Сеньковський Ю.Н., Глушко В.В., Сеньковський А.Ю. Фосфорити запада України. – К.: Наукова думка, 1989. – 182 с.
6. Сивий М.Я. Проблема фосфоритності Поділля у працях вітчизняних та зарубіжних авторів // Історія української географії. – 2001. – Вип. 4. – С. 100-105.
7. Сивий М.Я. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 656 с.
8. Черникова З.А. Фосфорити верхнього мела Среднего Приднестровья // Советская геология. – 1969. – № 9. – С. 94-105.

Summary:

Myroslav Syvyyi. AGROCHEMICAL RAW MATERIALS OF PODILLYA REGION: RESOURCES, DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF RATIONAL USAGE.

Contemporary state of studying and development of agrochemical raw materials in Podillya region were analysed. Recommendations for their effective usage were given.

УДК 911.6:504.7(477.84)

Люба ЯНКОВСЬКА

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРИРОДИ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Останнім часом посилена увага приділяється питанням взаємодії суспільства і природи. Внаслідок господарської діяльності природне середовище зазнає істотних змін, в зв'язку з чим виникла невідкладна проблема раціоналізації природокористування й охорони навколишнього середовища. Одним із головних методів вивчення закономірностей та проблем територіальної диференціації суспільного розвитку та взаємодії суспільства і природи є еколого-географічне районування.

Теоретичною базою проведення еколого-географічного районування є наукові основи екологічної географії, сучасної ландшафтної екології, геоелекології, розроблені в працях Барановського В.А., Горленко І.О., Гродзинського М.Д., Денисика Г.І., Ковальчука І.П., Руденка Л.Г., Топчієва О.Г. Загальною теоретико-методологічною базою досліджень виступає еколого-ландшафтний підхід і пов'язані з ним принципи оптимізації природного середовища, обґрунтовані в працях Ісаченка А.Г. (1980), Шищенко П.Г. (1988). Провідною методологічною основою еколого-географічних досліджень є всесвітня стратегія сталого розвитку і якості навколишнього середовища, основні положення і принципи якої продекларовані в матеріалах конференції ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992); концепція збалансованого розвитку території; концепція геотехнічних систем (Преображенський В.С.) та інші.

На даний час аргументації та поглибленого вивчення потребують питання виявлення критеріїв еколого-географічного районування, які відповідають сучасному стану ускладненої взаємодії суспільства і природи; необхідна розробка конкретних методик досліджень, оціночних показників задля перетворення еколого-географічного районування в ефективний засіб наукового і практичного вирішення еколого-географічних проблем на усіх територіальних рівнях, зокрема, на рівні обласного регіону.

Еколого-географічне районування – це диференціація території за процесами та наслідками природно-суспільної взаємодії. Дане районування як метод спрямоване на виявлення регіональних і локальних екологічних проблем, типологічний аналіз екоситуацій і прогнозування змін природного

середовища під впливом суспільної діяльності. *Об'єктом* дослідження є еколого-географічні системи – цілісні територіальні природно-суспільні утворення, що характеризуються однорідністю еколого-географічної ситуації в їх межах, однорідністю природної основи та потенціалу стійкості природних систем, структури природокористування і зумовленого нею ступеня антропогенної трансформації ландшафтів. Виділення інтегральних еколого-географічних систем та об'єктів можливе всюди, де відбувається взаємопроникнення природних та суспільних системних формувань [3]. *Предметом* дослідження є еколого-географічна ситуація, що складається в процесі функціонування еколого-географічних систем.

Еколого-географічна ситуація формується в результаті взаємодії природи та суспільства і відображає моментний стан довкілля та залежить від рівня антропогенного навантаження на природні системи та потенціалу стійкості останніх. Виходячи зі специфіки еколого-географічного районування, спрямованого на відображення гостроти екоситуації, зумовленої трансформуючими впливами господарської діяльності на природне середовище, а також із завдань даного районування, головним із яких є віднайдення оптимального співвідношення між діяльністю людини і станом природного середовища, найважливішими *критеріями* виділення еколого-географічних районів є:

- *ступінь антропогенної трансформації ландшафтів* – змінність ландшафтних систем під впливом господарської діяльності людини. Даний показник характеризує сукупний вплив антропогенного навантаження на природні системи, результати взаємодії людини з природним середовищем у рамках конкретної території.

- *потенціал стійкості природних систем та їх компонентів до антропогенного тиску*, тобто їх здатність протистояти зовнішнім впливам, самоочищатися і самовідновлюватися, а також безвідмовно функціонувати в певному діапазоні фізико-географічних умов і антропогенного навантаження [6]. Від даної властивості природних систем та їх компонентів значною мірою залежить загальний екостан території, а також здатність природного середовища тривалий час виконувати свою соціально-економічну функцію.

Процес еколого-географічного районування включає наступні *етапи дослідження*:

Перший – виділення *еколого-географічних систем* низового рівня шляхом виявлення внутрішньо територіальних відмінностей прояву еколого-географічних ситуацій на основі співставлення ступеня антропогенної трансформації ландшафтів та потенціалу їх стійкості до господарських впливів (оцінка потенціалу стійкості природних систем проводилась за методикою В.А.Барановського (2001р.) [1, 8]; ступінь антропогенної трансформації ландшафтів області оцінювався за методикою К.Г. Гофмана - П.Г.Шищенка (1988р.) [6, 7].

Другий – виділення крупніших таксономічних одиниць – *еколого-географічних підрайонів*. Еколого-географічний підрайон – це цілісна територія, що характеризується тісними взаємозв'язками та взаємовідношеннями між природними і суспільними компонентами та є відносно однорідною за гостротою еколого-географічної ситуації, ступенем антропогенної трансформації ландшафтів та потенціалом їх стійкості.

Виділення еколого-географічних підрайонів проводилось за поєднанням переважаючих типів еколого-географічних ситуацій на компактній території.

Третій – виділення *еколого-географічних районів* на основі групування еколого-географічних підрайонів за такими ознаками як гострота еколого-географічної ситуації, подібність природної основи та потенціалу стійкості природних систем, переважаючого виду природокористування та ступеня антропогенної трансформації ландшафтів.

В межах Тернопільської області було виділено такі основні типи *еколого-географічних систем*: 1) із надзвичайно складною екоситуацією – території дуже сильно і сильно перетворені, з дуже низьким потенціалом стійкості ландшафтів до зовнішніх впливів; 2) із дуже складною екоситуацією – території з низькою стійкістю природного середовища і високим рівнем антропогенної перетвореності; 3) зі складною екоситуацією, що характеризуються високою та дуже високою антропогенною перетвореністю, але середнім потенціалом стійкості природних систем або низькою стійкістю природних систем і середнім рівнем їх антропогенної перетвореності; 4) з ускладненою еколого-географічною ситуацією – рівень антропогенної трансформації незначною мірою перевищує здатність природного середовища до самовідновлення; 5) з відносно сприятливою екоситуацією – еколого-географічні системи, в яких рівень антропогенного навантаження та стійкість природних систем відносно врівноважуються; 6) зі сприятливою екологічною ситуацією – території з середнім ступенем антропогенної перетвореності і високим потенціалом стійкості природних систем або середнім потенціалом стійкості і низьким ступенем перетвореності; 7) з дуже сприятливою екоситуацією – території, де рівень антропогенної трансформації низький та дуже низький, і, до того

ж, високий та дуже високий потенціал стійкості до зовнішніх впливів.

На основі поєднання переважаючих типів еколого-географічних систем на території області було виділено дев'ять еколого-географічних підрайонів: Кременецько-Шумський (50,8 % території займають еколого-географічні системи зі сприятливою та відносно сприятливою екоситуацією; 32,0 % – з депо ускладненою, але задовільною для життєдіяльності населення, екоситуацією; решта (17,2 %) – зі складною), Бережанський (відповідно 35,5 % та 35,8 % – зі сприятливою та деякою мірою ускладненою екоситуацією; решта (28,7 %) – зі складною), Красненський (41,9 % еколого-географічних систем із благополучною еколого-географічною ситуацією, решта – з ускладненою (27,0 %) та складною (31,1 %)), Тернопільсько-Теребовлянський (понад 40 % площі займають території з ускладненою та подекуди відносно сприятливою еколого-географічною ситуацією, решту – зі складною), Заліщицький (близько 40 % території займають еколого-географічні системи з задовільною екоситуацією, решту – зі складною та дуже складною), Зборівський (70,2% площі підрайону характеризується складною еколого-географічною ситуацією) та Ланівецький (85,5 % території зі складною екоситуацією), Козівсько-Бучацький та Підволочисько-Борщівський (в обох – близько 90% площі займають еколого-географічні системи з дуже складною екоситуацією).

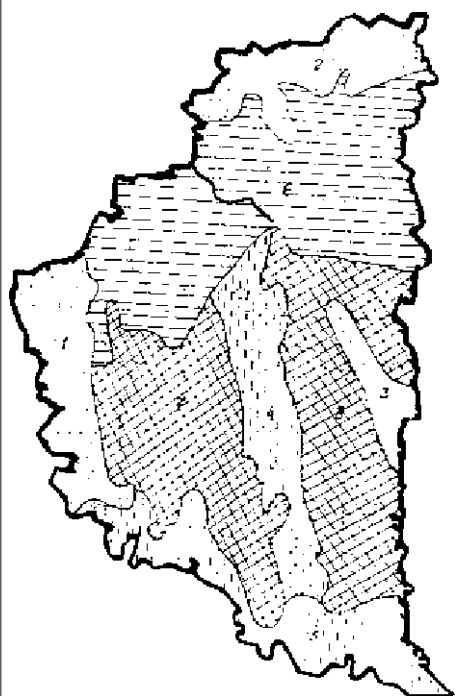
На основі групування еколого-географічних підрайонів за подібністю екоситуації, спільністю природної основи, подібністю потенціалу стійкості природних систем, переважаючим видом природокористування та ступенем антропогенної трансформації ландшафтів на території області було виділено чотири типи еколого-географічних районів:

1. З відносно сприятливою еколого-географічною ситуацією – території з лісовими горбогірними ландшафтами, що характеризуються переважно середнім чи підвищеним потенціалом стійкості природних систем до зовнішніх впливів та середнім рівнем антропогенної трансформації внаслідок переважаючих лісо- та сільськогосподарських видів природокористування (Кременецько-Шумський, Бережанський та Красненський підрайони).

2. З ускладненою еколого-географічною ситуацією – ландшафти долин великих річок області, що характеризуються підвищеним та високим рівнем антропогенної трансформації і пониженим чи середнім потенціалом стійкості до антропогенного навантаження (Тернопільсько-Теребовлянський, Заліщицький підрайони). Тут переважають пасовищний та агропромисловий види природокористування.

3. Зі складною еколого-географічною ситуацією – ландшафти вододільних рівнинних територій північної частини області з середнім потенціалом стійкості, які є високо трансформованими внаслідок господарських впливів (переважно сільськогосподарських) (Зборівський і Лановецький підрайони).

4. З дуже складною еколого-географічною ситуацією – ландшафти вододільних рівнинних територій центральної та південної частин області, які є високо перетвореними внаслідок переважаючого агропромислового природокористування і характеризуються низьким потенціалом стійкості до господарських впливів (Козівсько-Бучацький, Підволочисько-Борщівський підрайони) (рис. 1).

Умовні знаки:
Типи еколого-географічних районів (ЕГР)
[Pattern 1] – ЕГР з відносно сприятливою екоситуацією
[Pattern 2] – ЕГР з ускладненою екоситуацією
[Pattern 3] – ЕГР зі складною екоситуацією
[Pattern 4] – ЕГР з дуже складною екоситуацією

Еколого-географічні підрайони:
1.Бережанський. 2.Кременецько-Шумський. 3.Красненський.
4.Тернопільсько-Теребовлянський.
5.Заліщицький. 6.Лановецький.
7.Зборівський. 8.Підволочисько-Борщівський. 9.Козівсько-Бучацький.

Рис. 3. Еколого-географічне районування території Тернопільської області

Ландшафтно-екологічну оптимізацію території області слід проводити із врахуванням еколого-географічних особливостей території, відображених на схемі еколого-географічного районування, а також базуватись на принципі пріоритетності функцій, що визначається як ієрархія цілей. Для ландшафтів Тернопільської області пріоритетність функцій є наступною: функції першого порядку – забезпечення комфортних умов життєдіяльності людей та збереження біорізноманіття; функції другого порядку – агрогосподарська і рекреаційна; функції третього порядку – водо- і лісогосподарська.

Оптимізація ландшафтно-екологічної організації території може проводитись в три етапи. На першому етапі необхідно відвести під заліснення схили стрімкістю понад 5 градусів, деградовані орні, рекультивовані промислові та радіаційно забруднені землі. Доцільно провести залуження еродованих земель на схилах 3-5 градусів, а також малопродуктивних сільськогосподарських земель, витоків річок, водоохоронних їх зон, земель, що заболочуються, з подальшим їх використанням під сіножаті та пасовища. Такі землі становлять близько 219,8 тис. га (15,9 % від загальної площі території). Перелічені заходи особливо важливі для Козівсько-Буцацького та Підволочисько-Борщівського еколого-географічних підрайонів з дуже складною еколого-географічною ситуацією, в яких під сільськогосподарськими угіддями знаходиться близько 90% території, більше третини яких піддано водній ерозії, а майже п'ята частина є радіаційно забрудненою.

Другий етап ландшафтно-екологічної оптимізації передбачатиме надання статусу складових перспективної екомережі полезахисним лісосмугам, ділянкам витоків річок, водно-болотним масивам, землям під ярами, пісками, кам'янистими розсипами, водою, а також луками, сіножатями, пасовищами, лісами, що в сукупності складатиме 439,0 тис. га (32,6% площі області). Вилучення їх з господарського природокористування враз неможливе, однак доцільна поступова зміна режимів природокористування з залученням їх у склад буферних зон майбутніх екологічних коридорів [5]. Особливо сприятливі умови для створення екологічних коридорів меридіонального чи широтного напрямків – на територіях Тернопільсько-Теребовлянського, Заліщицького, Бережанського, Кременецько-Шумського та Красненського підрайонів, в межах трьох останніх – для формування великих біоцентрів (ділянок з природною рослинністю площею понад 500 га).

Третій етап ландшафтно-екологічної оптимізації території – формування цілісної регіональної екомережі, розвиток туристсько-рекреаційного комплексу як пріоритетного господарського напрямку, що сприятиме залученню природних рекреаційних ресурсів до масового відпочинку та оздоровлення населення, внесення істотних корективів у розвиток агропромислового комплексу – його інтенсифікацію водночас зі скороченням орних земель, посівних площ, кількості зайнятих.

У разі реалізації оптимізаційних заходів структура земельного фонду зміниться наступним чином: зросте частка земель під природною рослинністю від 30,0% (наявний показник) до 48,0 % (оптимальний показник) території області, з яких під лісами опиниться 20,7%; сіножатями та пасовищами – відповідно 5,2% та 16,9% земель; майже незмінною залишиться частка земель під садами – понад 1%; водоймами – 1,4%; заболоченими, відкритими (без рослинності) землями – 2,75%. Частка ріллі скоротиться до 45,7% (сучасний показник розораності – 61,6% від загальної площі області); мало зміниться питома вага території під забудовою, промисловими об'єктами, транспортними шляхами області (близько 6,3%).

Еколого-географічне районування є базовим для комплексного вирішення завдань подальшого розвитку суспільного виробництва і збереження навколишнього середовища, що забезпечує цей розвиток. Еколого-географічне районування дає можливість визначити території, яким необхідні природоохоронні й природовідновлювальні заходи, більш раціональна структура природокористування. Схема районування може стати основою інформаційної моделі для розгортання мережі моніторингових спостережень тощо.

Література:

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252с.
2. Дудник І.М., Карпенко Н.М. Ландшафтна концепція в еколого-географічному районуванні. // Ландшафт як інтегруюча концепція XXI ст.: Зб. наук. праць – К., 1999. – С. 212-216.
3. Потокій М.В. Еколого-географічні системи як об'єкт економіко-географічного дослідження. // Еколого – географічні дослідження в сучасній географічній науці: Матеріали міжнародної наукової конференції – Тернопіль, ТДПУ, 1999. – С. 71-72.
4. Руденко Л.Г., Пархоменко Г.О., Молочко А.М. и др. Картографические исследования природопользования (теория и практика работ) – К.: Наукова думка, 1991. – 212 с.

5. Царик Л. Ландшафтно-екологічна оптимізація регіональних геосистем обласного рівня // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2003. – № 1. – С. 118-123.
6. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Монография. – К.: Фитосоциопцентр, 1999. – 284с.
7. Янковська Л.В. Антропогенна трансформація ландшафтів Тернопільської області // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2003. – Вип.5. – С. 21-26.
8. Янковська Л.В. Потенціал стійкості природного середовища Тернопільської області до антропогенного навантаження // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету Серія: Географія. – 2004. – № 3. – С.161-166.

Summary:

Yankovska L.V. THE ECOLOGICAL-GEOGRAPHICAL REGIONALIZATION AS THE METHOD OF THE SOCIAL-GEOGRAPHICAL INVESTIGATION (ON THE MATERIALS OF THE TERNOPIL REGION).

The criteria, principles and methods of the ecological-geographical regionalization are proposed. The ecological situation within the Ternopil region is characterized. The map of the ecological-geographical regionalization of the Ternopil region's territory is composed. On the basis of the ecological-geographical regionalization scheme the trends and ways of the optimization of the structure territorial usage in the region are grounded.

УДК 911.9:502

Любомир ЦАРИК

ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ПРИРОДНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ ТА ЇХ МІСЦЕ У СТРУКТУРІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Природні національні парки (ПНП) як об'єкти рекреаційно-природоохоронного призначення з'явилися в Україні у 1980 році. У найближчій перспективі до 2015 року у відповідності до Загальнодержавної програми формування національної екомережі передбачено створення ще близько 20 таких об'єктів. Стосовно природоохоронного режиму і призначення цього типу об'єктів у світовій практиці утвердився їх поділ на чотири основні групи. Існуючий в Україні статус ПНП надає право використання їх території в рекреаційних цілях з дотримання певних природоохоронних заходів. Таким чином, ПНП України по суті є відкритого типу. Питання організації перших національних парків на теренах України розглянуті в наукових публікаціях Л.Белоусової (1967), С.Стойка (1973), А.Ющенко (1979), С.Генсірука (1982), В.Олещенко (1982), Ю.Шеляг-Сосонка (1987) та інших. Ґрунтовна колективна наукова праця (за редакцією С.Стойка) зі становлення і розвитку концепції національних парків України опублікована у 1988 році. В ній авторами викладена історія становлення ПНП, особливості формування мережі цих об'єктів на Україні, їх природоохоронне і науково-просвітницьке значення [7]. Роль і місце ПНП в природоохоронних системах Поділля висвітлені у праці В. Брусака, Р.Гнатюка, Ю.Зінька, Я.Кравчука (1998) [1]. Національні та регіональні ландшафтні парки як складові регіональної еколого-стабілізуючої системи Західного Поділля розглянуті у публікації Л.Царика (1999) [5].

Створення розгалуженої мережі ПНП Поділля відбувається в період реалізації загальнодержавної програми формування національної екомережі і її регіональних складових. Роль і функціональне призначення ПНП необхідно розглядати через призму концепції екомереж та міжнародної стратегії сталого розвитку. Такий підхід сприятиме обґрунтуванню багатосторонніх аспектів функціонального призначення національних парків їх ролі у збереженні біологічного різноманіття, розвитку впорядкованої рекреаційної діяльності, екологічному просвітництві, розгляді їх як структурних елементів природних каркасів екологічної безпеки тощо.

Станом на 1.04.2005 року на території Поділля функціонував всього один національний парк – Подільські Товтри на площі 261,315 тис. га, який репрезентує природні комплекси Західного Поділля. Поєднання в границях парку унікальної за генезою скелястої гряди товтр у вигляді конусоподібних горбів, а іноді морських атолів з відносною висотою над місцевістю у 60 – 70 метрів, абсолютними висотами до 401 м з каньйоноподібними долинами лівих приток р. Дністер, чисельними відслоненнями, дивовижними формами рельєфу, печерами, рідкісною флорою і фауною привертає увагу науковців, любителів природи, туристів. Наявність понад 320 історико-архітектурних пам'яток та національного історико-архітектурного заповідника “Кам'янець” сприяють його особливий